1.2. Tautinių mažumų teisinio reguliavimo pokyčiai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Prof. dr. Edita Žiobienė
El. paštas ziobiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-02

***Santrauka**. 2024 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas yra prasmingas ne tik tautinėms mažumoms, bet ir visai visuomenei, pabrėžiant kiekvieno piliečio svarbą, atliepiant teisėtus lūkesčius, vengiant teisinio netikrumo. Įstatymų leidėjas įtvirtino pagrindines sąvokas (tautinės tapatybės, tautinės mažumos, istorinės tautinės mažumos), perkėlė Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatas, naująjį įstatymą derino su visų kitų teisės aktų nuostatomis. Straipsnyje analizuojamas naujasis teisinis reguliavimas, nurodomos ydos ir pateikiamos tam tikros rekomendacijos. Akcentuojama, kad teismų galimybė užpildyti teisės spragas neatleidžia įstatymų leidėjo nuo pareigos per protingą laiką, paisant Konstitucijos, įstatymu nustatyti deramą atitinkamų santykių teisinį reguliavimą.*

***Reikšminiai žodžiai:** Konstitucija, teisinės valstybės principas, teisėti lūkesčiai, teisės spraga, tautinė tapatybė, tautinių mažumų teisės, tautinės bendrijos, teisė į švietimą.*

Įvadas

2024 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Tautinių mažumų įstatymą[1] (toliau – įstatymas), kuriuo įtvirtino pagrindinius tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių ir laisvių apsaugos principus. Įstatymas įsigaliojo 2025 m. sausio 1 d. Primintina, kad ankstesnysis, 1989 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas neteko galios 2010 m. ir nuo to meto iki šiol Lietuva gyveno be tautinių mažumų įstatymo.

Konstitucinis Teismas ne vienoje byloje yra pažymėjęs, kad Konstitucijoje įtvirtintos vertybės sudaro ne tik darnią sistemą, bet ir jų pusiausvyrą, o saugomų vertybių sandūroje turi būti rasti sprendimai, užtikrinantys, kad nė viena iš konstitucinių vertybių nebūtų paneigta ar teisiškai nepagrįstai apribota[2]. Kita vertus, teisinei sistemai labai svarbu išlaikyti stabilumą, vertybių pusiausvyrą, pagarbą teisėtiems lūkesčiams ir, be abejo, išvengti teisinio netikrumo.

Statistikos departamento gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, apie 84 proc. Lietuvos gyventojų deklaruoja esantys lietuviai (lentelėje plačiau pateikta lyginamoji trijų pastarųjų surašymų skaitinė ir procentinė išraiška, rodanti nežymų pakitimą). Kiti gyventojai deklaravo

1 Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas, TAR, 2024-11-14, Nr. 19834.

2 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d., 2002 m. spalio 23 d., 2015 m. rugsėjo 29 d. ir kt. nutarimai.

esantys kitų tautybių. Pagal surašymo duomenis būtų galima identifikuoti, kokios ir kokiose Lietuvos vietovėse gyvenančios tautinės grupės ilgą laiką galėtų atitikti įstatymų leidėjo terminą „gausiai ir tradiciškai gyvenančios“, šis duomuo būtų naudingas sprendžiant atstovavimo, teisės į švietimą, taip pat kai kurių kalbinių, kultūrinių teisių įgyvendinimo klausimus, kai šių teisių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo tautinės grupės skaitlingumo. Be to, atkreiptinas dėmesys į statistikos duomenų formuluotę „gyventojas“, kuri neturėtų būti tiesiogiai suprantama kaip „pilietis“. Naujajame Tautinių mažumų įstatyme pabrėžiama, kad tautinės mažumos atstovams nustatomi pilietybės ir „ilgalaikių, tvirtų ir nuolatinių ryšių“ su valstybe kriterijai. Tad suprantant galimus statistinius neatitikimus pasirinkta pateikti trijų surašymų (2001, 2011 ir 2021 m.), apimančių du dešimtmečius, lyginamąją analizę, kuri rodo, jog apie 15 proc. Lietuvos gyventojų galėtų būti laikomi tautinėms mažumoms priklausančiais asmenimis.

Gyventojai pagal tautybę 2001, 2011 ir 2021 m.
(Lietuvos Respublikos visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai)

Tautybė	**2001**	**Proc.**	**2011**	**Proc.**	**2021**	**Proc.**
Iš viso	**3 483 971**		**3 043 429**		**2 810 761**	
Lietuviai	2 907 293	83,45	2 516 314	82,68	2 378 118	84,61
Lenkai	234 989	6,74	200 317	6,58	183 421	6,53
Rusai	219 789	6,31	176 913	5,81	141 122	5,02
Baltarusiai	42 866	1,23	36 227	1,19	28 183	1
Ukrainiečiai	22 488	0,65	16 423	0,54	14 168	0,50
Žydai	4 007	0,12	3 050	0,10	2 256	0,08
Totoriai	3 235	0,09	2 793	0,09	2 142	0,08
Vokiečiai	3 243	0,09	2 418	0,08	1 977	0,07
Romai	2 571	0,07	2 115	0,07	2 251	0,08
Latviai	2 955	0,08	2 025	0,07	1 572	0,06
Armėnai	1 277	0,04	1 233	0,04	1 125	0,04
Azerbaidžaniečiai	788	0,02	648	0,02	575	0,02
Moldavai	704	0,02	540	0,02	451	0,02
Gruzinai	437	0,01	372	0,01	333	0,01
Estai	419	0,01	314	0,01	233	0,01
Karaimai	273	0,01	241	0,01	192	0,01
Kitos	3 517	0,10	3 508	0,12	3 009	0,11
Nenurodyta	32 921	0,94	32 978	1,08	49 633	1,77

1.2.1. Tautinių mažumų įstatymo prasmė: teisinė ar simbolinė?

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje šalia plataus žmogaus teisių katalogo išimtinai tik tautinėms bendrijoms skirtos kelios nuostatos: 37-ajame straipsnyje įtvirtinta piliečių, priklausančių tautinėms bendrijoms, teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, o 45-asis straipsnis

lakoniškai įgalina pačias tautines bendrijas tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą ir savitarpio pagalbą, taip pat nustato valstybei pareigą teikti tautinėms bendrijoms paramą. Akivaizdu, kad Konstitucijos siekis – pabrėžti pilietinės Tautos svarbą, neskirstant jos narių pagal tautybę, religiją ar kitus požymius, ir valstybės, t. y. jos institucijų, įpareigojimą teikti paramą ir sudaryti sąlygas, taip pat netrukdyti tautinėms bendrijoms savarankiškai puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Šiose lakoniškose nuostatose galima atpažinti vadinamąjį prancūziškąjį modelį, kuriame tautinės, rasinės ar religinės „mažumos egzistuoja *de facto*, bet ne *de jure*, nesuteikiant joms mažumų teisių, jos saugomos tik remiantis nediskriminavimo principu“[3]. Šį modelį pasirinko nemažai Centrinės ir Rytų Europos valstybių[4], XX a. paskutinįjį dešimtmetį pasukusių demokratijos keliu ir pasirinkusių kurti etniškai homogeniškas tautines valstybes, savo konstitucijose akcentuojančių valstybės ir tautos teritorinių ribų sutaptį, tačiau realiai vienijančių etniškai mišrias populiacijas, pasižyminčias daugiasluoksniais kolektyviniais identitetais[5], prioritetą teikiant pilietinei Tautai, valstybinei kalbai kaip integruojančiam veiksniui, bendriems valstybės gėriams ir individui bei jo teisių apsaugai. Pasirinkus šią kryptį, ilgainiui imta manyti, kad tautinių mažumų įstatymo nebereikia, nes teisiniai visuomeniniai santykiai reglamentuojami daugybėje kitų įstatymų.

Kita vertus, visus keturiolika metų vyko įvairios lokalios ir tarptautinės diskusijos dėl įstatymo poreikio ir galimų jo nuostatų, suderinamumo su kitais įstatymais, buvo parengti keli jo projektai, valstybės institucijos sulaukė kritiškų pastabų iš tarptautinių organizacijų. Europos Tarybos Ministrų Komitetas rekomendacijose Lietuvai akcentavo įstatymo poreikį ir konstatavo, kad „būtini papildomi teisiniai instrumentai nacionaliniu lygmeniu, o aiškaus ir vieningo tautinių mažumų teisių apsaugos teisinio reglamentavimo trūkumas sukuria netikrumą dėl tautinių mažumų teisių apsaugos Lietuvoje, dėl Konvencijoje nustatytų teisių ir garantijų įgyvendinimo“[6]. Tautinių mažumų atstovai vylėsi, kad 2010 m. netekęs galios Tautinių mažumų įstatymas bus pakeistas nauju, ir ne kartą diskusijose akcentavo nepagarbą jų teisėtiems lūkesčiams, teisinį netikrumą, stabilumo ir saugumo praradimą, taip pat simbolinio ryšio su valstybe ir pasitikėjimo silpnėjimą, todėl buvo rengiami įvairūs šio įstatymo projektai, teigtina, naikinantys teisės spragą.

Dalis teisininkų ir šiandien laikosi požiūrio, kad mūsų valstybės teisės aktų sistemoje netrūko tautinių mažumų padėtį ir teises reglamentuojančio įstatymo, nes iš esmės užteko

3 Susanna Mancini, „Rethinking the Boundaries of Democratic Secession: Liberalism, Nationalism, and the Right of Minorities to Self-determination“, *International Journal of Constitutional Law* 6(3–4) (2008): 553.

4 Kai kurie autoriai (J. Marco, T. Agarin ir kt.) šį modelį kildina iš vokiškojo etninės nacionalinės valstybės modelio, kuris grindžiamas „etninių skirtumų pripažinimu ir teisiniu priklausymo kalbinėms ar religinėms grupėms, suvokiamoms kaip socialiai uždaros ir kultūriškai homogeniškos, institucionalizavimu“. Šiuo atveju pamatinė sąvoka yra tautiškumo principas, reikalaujantis „tautų apsisprendimo teisės, grindžiamos Herderio lygtimi, pagal kurią viena kalba yra objektyvus pagrindas apibrėžti vieną tautą, turinčią sukurti savo valstybę“.

5 Emmanuel Dalle Mulle, Volker Prott ir Alessandro Ambrosino, „The Paris System in Western Europe: Minorities, SelfDetermination, and the Management of Difference in the “Civilized West”“, *Nationalities Papers* (2024): 1–21.

6 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2019 m. kovo 27 d. rezoliucija CM/ResCMN(2019)4 dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje.

Konstitucijos, tarptautinių sutarčių ir kitų įstatymų nuostatų, detaliai reglamentuojančių švietimo, viešojo administravimo, kalbos vartojimo ir kitus svarbius klausimus. Toks pragmatiškas požiūris būdingas ne tik Lietuvos teisininkams. Diskusijos dėl tautinių mažumų teisių reglamentavimo vyksta daugelyje demokratinių pasaulio valstybių, net ir mūsų regiono valstybės pasirinko labai skirtingus tautinių mažumų statuso ir teisių reglamentavimo būdus: tik kai kuriose, pavyzdžiui, Rumunijoje, nėra specialaus tautinių mažumų įstatymo, kitose, pavyzdžiui, Lenkijoje, jis yra, o Kroatijoje tautinių mažumų klausimai reglamentuoti konstituciniu įstatymu.

Suprantama, kad svarbiausi visuomeniniai santykiai turi būti reguliuojami įstatymais, o žmogaus teisių ir laisvių turinys bei jų ribos taip pat turi būti įtvirtinti įstatyme. Pasak Konstitucinio Teismo, įstatymuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės – tikslios, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius; kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus[7]. Taigi tautinių mažumų atstovų susirūpinimas dėl specialaus įstatymo nebuvimo turėtų būti suprantamas, kita vertus, pripažintina, kad tautinių mažumų teisės reglamentuojamos Konstitucijoje, ratifikuotose tarptautinėse sutartyse ir kituose įstatymuose, tad vargu ar galėtume pripažinti esant teisės spragą, nes, kaip pažymi Konstitucinis Teismas, teisės spraga visuomet reiškia, kad atitinkamų visuomeninių santykių teisinis reguliavimas apskritai nei eksplicitiškai, nei implicitiškai nėra nustatytas nei tam tikrame teisės akte, nei kuriuose nors kituose teisės aktuose, tačiau poreikis tuos visuomeninius santykius teisiškai sureguliuoti yra[8]. Taigi, pripažinus, kad nėra teisės spragos, rodos, beliktų sutikti su simboline įstatymo reikšme, tačiau neskubėkim.

2024 m. po audringų diskusijų priimtame kompromisiniame, gan siauros apimties Tautinių mažumų įstatyme teisiniu vertinimu buvo įtvirtinti tautinės tapatybės, tautinių mažumų sąvokos, jų statusas, o simboline prasme – atliepti piliečių, tautinių mažumų atstovų, lūkesčiai, pasitikėjimas ir ilgalaikio santykio su savo valstybe patvirtinimas ar pripažinimas. Pasak F. Palermo ir J. Woelk, „mažumų apsauga turi būti laikoma iš esmės atitinkančia valstybės interesus: jei valstybė parodo jiems lojalumą suteikdama galimybes veiksmingai dalyvauti, ji gali tikėtis lojalumo mainais“[9]. Atsižvelgiant į tai, daugelyje Europos šalių, ne tik Vidurio Rytų Europoje, įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia turėtų iš esmės peržiūrėti ilgalaikės tautinių mažumų politikos tikslus ir priemones, kad įgalintų tautinių mažumų bendruomenių narius jaustis visaverčiais savo šalies piliečiais, ypač – sprendžiant lojalumo savo valstybei, dvigubo lojalumo (savo valstybei ir kitai valstybei, su kuria sieja tautinis ryšys) ar net nelojalumo, aktyvaus dalyvavimo valstybės

7 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

8 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d., 2008 m. lapkričio 5 d. sprendimai, 2009 m. kovo 2 d., 2009 m. birželio 22 d., 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimai.

9 Francesco Palermo ir Jens Woelk, „No Representation without Recognition: the Right to Political Participation of (National) Minorities“, *European Integration* 25(3) (2003): 241.

politiniame ar socialiniame gyvenime klausimus.

1.2.2. Tautinės mažumos sąvokos paieškos

Diskusijose dėl tautinių mažumų įstatymo poreikio akcentuotas lūkestis įstatyme nustatyti tautinės mažumos sąvoką ir užtikrinti Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatų pritaikymą mūsų teisės sistemai, nes daugelis šios Konvencijos nuostatų yra programinio pobūdžio, netaikomos tiesiogiai, tikimasi, kad valstybės narės Konvencijos nuostatas įgyvendins įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose. Be to, Konvencijoje valstybei paliekamos gana plačios diskrecijos ribos – įvertinti esamą situaciją, aplinkybes ir priimti tinkamiausius sprendimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos terminą „tautinės bendrijos“ įstatymų leidėjas, kaip ir 1989 m. Tautinių mažumų įstatymo redakcijoje, taip ir 2024 m. įstatyme keičia terminu „tautinės mažumos“. Primintina, kad Konstitucija neužkerta kelio įstatymuose tiems patiems reiškiniams apibūdinti vartoti kitus žodžius ar formuluotes negu vartojami Konstitucijos tekste[10].

Europos valstybių konstitucijose taip pat vartojami labai skirtingi terminai, pradedant tautinėmis mažumomis (pvz., Kroatijos, Lenkijos), autochtoninėmis tautinėmis mažumomis (Austrijos, Slovėnijos), tautinėmis bendrijomis (Lietuvos, Vengrijos), tautinėmis grupėmis (Slovakijos) ir transformuojant į lingvistines bendruomenes (Austrijos, Švedijos, Šveicarijos). Kai kurių valstybių konstitucijoje arba tautinių mažumų įstatymuose pateikiamas baigtinis pripažintų tautinių bendrijų ar grupių sąrašas.

Bene aktualiausias klausimas – kurioms tautinėms grupėms ir kokiais kriterijais vadovaujantis suteikiamas tautinės mažumos statusas. Tautinėms bendrijoms ar, kitaip pavadinant, tautinėms mažumoms save priskiriančių asmenų tautinį identitetą ir savitumą atskleidžia jų etninė kilmė, kalba, kultūra, religija, papročiai ir tradicijos. Abejotina, ar etniškumas galėtų būti tik biologinė kategorija, pagrįsta kraujo ryšiu, manytina, kad tai labiau kultūrinė kategorija, sietina su asmens gyvenimu būdu, ryšiu su bendruomene, noru puoselėti gimtąją kalbą, kultūrą, taip pat labai svarbus paties asmens laisvas apsisprendimas sietis su tam tikra tautine grupe ir laikyti save jos nariu. Apibendrinant skirtingų autorių pateikiamus sąvokos variantus, teigtina, kad tautinė mažuma – tai bet kokia grupė suverenioje valstybėje gyvenančių asmenų, kuri sudaro mažiau negu pusę šalies gyventojų ir kurios nariams būdingi bendri etniniai, religiniai arba kalbiniai bruožai, skiriantys juos nuo kitos gyventojų dalies[11].

Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, esminė šios srities tarptautinė žmogaus teisių sutartis, taikoma labai lanksčiai, nes sąvokos „tautinė mažuma“ apibrėžties nebuvimas suteikia galimybę sutartį pritaikyti prie konkrečių istorinių, socialinių ir ekonominių bei demografinių aplinkybių, vyraujančių valstybėse, kurios yra šios sutarties šalys. Be

10 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

11 Nicola Girasoli, *National Minorities: Who Are They?* (Budapest: Akademia Kiado, 1995), 94. Francesco Capotorti, *Study Series. Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (New York: United Nations, 1991), 20.

šių privalumų, kai kurie mokslininkai sąvokos apibrėžties nebuvimą vertina kaip galimą savavališkumo ir nepagrįsto nepripažinimo riziką[12]. Analizuojant Patariamojo komiteto, vykdančio Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimo priežiūrą, dokumentus, akivaizdu, kad tautinės grupės susidūrė (arba dar vis susiduria) su jų, kaip tautinės mažumos, nepripažinimo problema, pavyzdžiui, Lenkijoje – kašubai, sileziečiai, Bulgarijoje – pomakai, Vokietijoje – rytų fryzai, Šveicarijoje – romai, Austrijoje – lenkai, Rumunijoje – arumunai ir pan. Didžioji dalis šių grupių neįrodo ilgalaikių ryšių su valstybe arba nėra skaitlingos, arba yra kitos priežastys.

Dauguma mokslininkų pripažįsta, kad bene tiksliausia ir geriausia tautinės mažumos sąvoka suformuluota Europos Tarybos (ET) rekomendacijose[13]: sąvoka „tautinė mažuma“ reiškia asmenų grupę valstybėje, kurios nariai:

a) gyvena tos valstybės teritorijoje ir yra jos piliečiai;
b) palaiko ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius su ta valstybe;
c) pasižymi savitomis etninėmis, kultūrinėmis, religinėmis ar kalbinėmis ypatybėmis;
d) yra pakankamai reprezentatyvūs, nors jų skaičius ir mažesnis nei kitų tos valstybės ar jos regiono gyventojų;
e) yra motyvuoti siekio kartu išsaugoti tai, kas sudaro jų bendrą tapatybę, įskaitant kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą.

Naujajame Tautinių mažumų įstatyme įtvirtinta, kad „tautinė mažuma – tai grupė asmenų, kurią sudaro Lietuvos Respublikos piliečiai, gyvenantys Lietuvos Respublikos teritorijoje, turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius su Lietuvos Respublika, ir kuri gyventojų skaičiumi yra mažesnė nei Lietuvos Respublikos gyventojų, kuriems būdinga lietuvių tautinė tapatybė, dalis ir yra vienijama siekio išsaugoti savo tautinę tapatybę“. Būtų galima teigti, kad mūsų įstatymų leidėjas tautinių mažumų sąvokoje išlaikė Europos Tarybos Rekomendacijų dvasią, įvardijo visus būtinus tautinei mažumai elementus. Kita vertus, įgyvendinant šią įstatymo nuostatą kils diskusijų ir ginčų dėl sąvokos „turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius“. Tokio pobūdžio ginčų kyla visose Europos šalyse, kuriose nėra nustatytas konkretus laiko tarpas (pavyzdžiui, Švedijoje, Lenkijoje yra nurodyta 100 metų). Šiais laisvo asmenų judėjimo laikais atvyksta ir kuriasi naujos bendruomenės, kurios ilgainiui pageidaus būti pripažintos ir gauti statusą, įgyti joms priklausančias teises ir valstybės paramą, analogiškai kaip ir netradicinės religinės bendruomenės, siekiančios būti pripažintos tradicine religine bendruomene. Įstatyme taip pat galėtų būti numatyta tautinės grupės pripažinimo tautine mažuma procedūra.

Kitas diskusinis tautinės grupės pripažinimo tautine mažuma klausimas galėtų būti narių skaitlingumas. Kadangi didžioji dalis tautinių mažumų teisių (teisė į švietimą, teisė į kalbos vartojimą, kalbos, kultūros, papročių puoselėjimas, visuomenės informavimo priemonių leidimas sava kalba, topografinių ženklų naudojimas ir kt.) yra kolektyvinio pobūdžio, kai kurios valstybės

12 *The Framework Convention for the Protection of National Minorities: a commentary*, edited by Rainer Hofmann, Tove H. Malloy, Detlev Rein (Brill, Nijhoff, 2018), 92–99.

13 Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Recommendation 1201*, 1993.

įstatymuose yra aiškiai nustačiusios bendruomenės skaitlingumo ar reprezentatyvumo reikalavimą.

Pagirtina, kad įstatymų leidėjas išmintingai nustatė aiškesnius kriterijus istorinėms tautinėms mažumoms – „kurios yra nykstančios ir neturi savo istorinės tėvynės, su kuria gali tapatintis šiuo metu, laikomos istorinėmis tautinėmis mažumomis“, tačiau įstatyme nėra įvardyta, kurioms tautinėms grupėms taikoma ši apsauga. Pavyzdžiui, Lenkijos tautinių mažumų įstatyme ne tik įvardytos konkrečios devynios pripažintos tautinės mažumos (baltarusiai, čekai, lietuviai, vokiečiai, armėnai, rusai, slovakai, ukrainiečiai, žydai), bet ir pateikiamas konkretus pripažintų etninių grupių sąrašas (karaimai, lemkai, romai ir totoriai). Tikėtina, kad aiškių kriterijų nenustatymas mūsų Tautinių mažumų įstatyme ilgainiui taps teisminių ginčų objektu.

1.2.3. Tautinių mažumų kalbų vartojimas ir apsauga

Vienas esminių tautinės mažumos skiriamųjų bruožų yra kalba. Daugeliui tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalba yra vienas iš pagrindinių jų mažumos tapatybės ir identifikacijos veiksnių. Vis dėlto kalba, kaip ir tapatybė, nėra statiška, ji kinta visą žmogaus gyvenimą. Visapusiškas ir veiksmingas teisės vartoti savo (mažumos) kalbą (-as) užtikrinimas reiškia, kad valdžios institucijos turi leisti laisvai identifikuoti asmenis pagal kalbą ir nesuvaržyti asmens tapatybės griežtomis kalbinėmis kategorijomis[14]. Konvencijos 10 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė viešai ir privačiai vartoti savo kalbą, teisė vartoti savo asmenvardžius mažumos kalba ir gauti oficialų jų pripažinimą (11 straipsnio 1 dalis) ir teisė kabinti topografinius ženklus mažumų kalbomis (11 straipsnio 2 dalis) turi ypatingą reikšmę tautinėms mažumoms priklausančių asmenų asmeninei tapatybei, orumui ir savimonei. Patariamasis Komitetas teigia, kad dėl to jos turi būti taikomos visiems, o bet kokie apribojimai turi būti kruopščiai peržiūrimi siekiant užtikrinti, kad jie nepažeistų asmens orumo ir privatumo[15]. Patariamojo komiteto teigimu, valstybės gali priimti įstatymus, kuriais siekiama stiprinti ir saugoti valstybinę kalbą. Valdžios institucijos turi siekti tinkamos pusiausvyros tarp valstybinės kalbos apsaugos ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinių teisių. Šiuo atžvilgiu skatinimo priemonės yra daug veiksmingesnis būdas stiprinti visų gyventojų valstybinės kalbos mokėjimą ir vartojimą nei bet kokios formos prievarta[16].

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad konstitucinis valstybinės kalbos statusas reiškia, jog lietuvių kalba privalomai vartojama tik viešajame Lietuvos gyvenime. Kitose gyvenimo srityse asmenys nevaržomai gali vartoti bet kokią jiems priimtiną kalbą[17]. Tautinių mažumų įsta-

14 „Thematic Commentary No.3. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the framework Convention“, ACFC/44DOC(2012)001, 8 punktas.

15 „Thematic Commentary No.4. The Scope of Application of the Framework Convention of National Minorities“, ACFC/56DOC(2016)001, 71 punktas.

16 „Thematic Commentary No.3. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the framework Convention“, ACFC/44DOC(2012)001, 53 punktas.

17 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2662.

tyme iš esmės atkartojama Konvencijos nuostata dėl tautinių mažumų kalbų vartojimo: „laisvai ir nevaržomai, privačiai ir viešai, žodžiu ir raštu“ su išlyga, kad „turi būti laikomasi įstatymų, reglamentuojančių valstybinės kalbos vartojimą“.

Primintina, kad valstybinės kalbos mokėjimas suteikia kiekvienam piliečiui galimybę plačiai įgyvendinti ne tik politines teises (pasyvią ir aktyvią rinkimų teisę, teisę dalyvauti valdant savo šalį), bet ir pilietines bei socialines teises, sėkmingą integraciją į pilietinę visuomenę, į socialinį ekonominį valstybės ar regiono gyvenimą ir pan.

Asmenvardžiai. Po beveik tris dešimtmečius vykusių ginčų dėl asmenvardžių rašymo įstatymiškai leidus naudoti papildomas q, x, w raides, įtampa visuomenėje sumažėjo, tačiau gali būti, kad ginčai atsinaujins dėl diakritinių ženklų naudojimo.

Topografiniai ženklai. Konvencijos 11 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinei mažumai priklausantys asmenys, remdamosi savo teisinės sistemos reikalavimais, o prireikus ir sutartimis su kitomis valstybėmis, bei atsižvelgusios į konkrečias sąlygas, visuomenei skirtus tradicinius vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius įrašus stengiasi daryti taip pat ir mažumos kalba, jeigu yra pakankamas tokio žymėjimo poreikis. Topografinių ženklų įrengimas tautinės mažumos kalba jokiu būdu nereiškia, kad tos tautybės gyventojai negeba naudotis ženklais valstybine kalba, tai rodo pagarbą tradiciškai gyvenančiai bendruomenei, nes naudojamas istoriškai susiformavęs gyvenvietės ar gatvės pavadinimas.

Kaip jau minėta, tiek Konvencijos nuostatose, tiek Tautinių mažumų įstatyme vartojama sąvoka „tradiciškai gausiai“ reiškia, kad šių teisių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo valstybėje tradiciškai gyvenančių tautinės mažumos atstovų skaitlingumo. Akivaizdu, kad Konvencijoje tikslingai nėra nustatytas minimalus procentinis dydis – siekta palikti kiekvienai valstybei individualiai spręsti, nustatyti skaidrias procedūras ir aiškius kriterijus.

Dažniausiai keliamas klausimas – kokį procentą turėtų sudaryti tautinės mažumos bendruomenė gyvenamojoje vietovėje, kad būtų įrengiami dvikalbiai topografiniai ženklai. Pavyzdžiui, Lenkijos tautinių ir etninių mažumų bei regioninių kalbų įstatyme nustatyta, jog topografiniai ženklai mažumos kalba pateikiami, jeigu savivaldos teritorijoje gyvenanti tautinė bendruomenė sudaro ne mažiau kaip 20 procentų visų registruotų gyventojų, arba kaimuose ar miesteliuose, kur daugiau nei pusė gyventojų konsultacijose pritaria tokių ženklų įrengimui. Austrijos Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 13 d. nusprendė, kad 1976 m. priimto Tautinių grupių įstatymo 7 straipsnis, kuriame nustatyta, kad vietovėje, kur tautinės mažumos atstovai sudaro 25 procentus visų gyventojų, turėtų būti statomi dvikalbiai topografiniai ženklai, prieštarauja Konstitucijai ir 1955 m. Konstitucinei sutarčiai[18]. Austrijos Konstitucinio Teismo nuomone, užtektų, kad tautinės mažumos atstovai sudarytų 10 procentų tradiciškai gyvenančių gyventojų. Konstitucinis

18 1955 m. Konstitucinės sutarties (dar vadinamos Vienos valstybės sutartimi, angl. *State Treaty of Vienna*), reglamentuojančios slovėnų ir kroatų tautinių mažumų teises švietimo, kalbos vartojimo ir dalyvavimo visuomenės gyvenime Karintijoje, Burgenlande ir Štirijoje, 7 straipsnyje nustatyta, jog tradiciškai mišriai gyvenamose vietovėse turėtų būti naudojami dvikalbiai topografiniai ženklai.

Teismas atkreipė dėmesį, kad šios garantijos turėtų būti taikomos, kai tautinės mažumos bendruomenė gyvena toje vietovėje tradiciškai ir ilgai bei pakankamai gausiai.

Mūsų įstatymų leidėjas išvengė topografinių ženklų klausimo Tautinių mažumų įstatyme ir paliko teisės spragą. Suprantama, kad tokio pobūdžio ginčai persikels į teismus. 2024 m. gruodžio 18 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, vertindamas topografinių ženklų lietuvių ir lenkų kalba Šalčininkuose įrengimo teisėtumą, nusprendė, kad „nustatytų aplinkybių visuma, tarp jų – ginčo užrašų pateikimo vieta, būdas, jų kiekis, funkcinė paskirtis ir objektai, kuriuos šie užrašai žymi, taip pat užsienio kalbos, kuria minėti užrašai pateikti, statusas (viena iš oficialiųjų Europos Sąjungos kalbų), šias aplinkybes vertinant kompleksiškai, sudarė pagrindą spręsti, kad ginčo situacija patenka į minėtą teisės aktų leidėjo nustatytą išimtį, leidžiančią tarptautinio bendravimo reikmėms transporte viešuosius užrašus greta valstybinės kalbos pateikti ir užsienio kalbomis“[19]. Gaila tik, kad teismas, spręsdamas ginčą, nevertino šių topografinių ženklų tradiciškai ir gausiai gyvenančios tautinės mažumos kontekste, o akcentavo lenkų kalbos, kaip vienos iš Europos Sąjungos, grindžiamos laisvu asmenų judėjimu Sąjungos viduje, oficialiųjų kalbų, poreikį naudojantis svarbių objektų nuorodomis. Lyg ir būtų suprantama, tačiau vis tiek kyla klausimas: kodėl tik viena ES kalba yra aktuali Lietuvoje ir ar ji aktuali tik šiame regione?

Taigi, topografinių ženklų klausimas dar turėtų būti diskutuojamas Seime, nes pasak Konstitucinio Teismo, teismų galimybė užpildyti teisės spragas *ad hoc* nereiškia, kad įstatymų leidėjas neturi pareigos per protingą laiką, paisydamas Konstitucijos, įstatymu nustatyti deramą atitinkamų santykių teisinį reguliavimą[20].

1.2.4. Švietimas

Svarstant Tautinių mažumų įstatymo projektą tiek posėdžių salėje, tiek Žmogaus teisių komitete daugiausia diskusijų kilo dėl teisės į švietimą realizavimo. Tautinių mažumų, ypač skaitlingiausių tautinių mažumų, kurių vaikai mokosi atskirose mokyklose savo gimtąja kalba, atstovams aktualu išlaikyti *status quo*. Labai dažnai diskusijose supriešinamas ugdymas tautinės mažumos kalba ir valstybinės kalbos mokėjimas, mažas atskirų tautinių grupių vaikų bendravimas tarpusavyje, pilietiškumo ugdymas. Tiek Konvencijoje, tiek naujajame įstatyme nustatyta, kad tautinei mažumai priklausantis asmuo turi teisę mokytis tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos. Europoje egzistuoja labai skirtingo modelio valstybinių ir privačių mokyklų tautinių mažumų kalbai mokyti (pavyzdžiui, Austrijoje – slovėnų, vengrų, slovakų muzikos ir kultūros mokyklos, Jungtinėje Karalystėje – savaitgalinės kalbų ir kultūros mokyklos, Rumunijoje – vengrų mokyklos). Patariamasis Komitetas, apibendrinęs valstybių narių praktiką, visas mokyklas sugrupavo į keturis modelius[21]:

19 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. gruodžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-1207-1188/2024.

20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529.

21 „Themathic Commentary No.1 on Education under Framework Conventionfor the Protection of National Minorities“, ACFC/25DOC(2006)002, 16 punktas.

1) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba ir kuriose daugumos kalba dėstoma tik kaip dalykas;
2) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba, o tam tikri konkretūs dalykai daugiau ar mažiau ribotai dėstomi daugumos kalba (pvz., istorija, religija, kartais geografija dėstomi mažumos kalba);
3) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba ir kai kurie konkretūs dalykai daugiau ar mažiau dėstomi mažumos kalba;
4) mokyklos, kuriose vyrauja daugumos kalba ir kuriose tik kai kurie dalykai dėstomi mažumos kalba.

Nors visus šiuos tipus būtų galima vadinti dvikalbėmis mokyklomis, šį terminą reikėtų palikti mokykloms, kuriose abiejų kalbų (mažumos ir daugumos) svarba yra panaši, jos paskirstytos mokymo programose ir skirtingose klasėse, o klasės, kiek įmanoma, sudarytos iš skirtingų grupių mokinių ir mokytojų.

Pažymėtina, kad ilgus dešimtmečius (jeigu analizuosime duomenis nuo 1928 m.) Lietuvoje dominavo pirmasis modelis, kai tautinės mažumos mokyklose buvo mokoma tik tautinės mažumos kalba, o lietuvių kalba mokoma kaip atskiras dalykas arba kaip kita užsienio kalba. Vėliau nuspręsta šiose mokyklose valstybine kalba mokyti istorijos, geografijos, pasaulio pažinimo, pilietiškumo pagrindų. Nuo 2020 m. ikimokyklinio ugdymo įstaigose, kuriose ugdymas vyksta tautinių mažumų kalba, 5 val. per savaitę yra skiriamos lietuvių kalbos mokymuisi.

Švietimo įstatyme nustatyta, kad vietovėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma, bendruomenei paprašius savivaldybė laiduoja mokymąsi tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos mokymąsi. Įstatymų leidėjas ir Švietimo įstatyme vartoja tą pačią formuluotę – „tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma“. Tad Pietryčių Lietuvoje, kur gyvena gausiausios rusų ir lenkų tautinių mažumų grupės, ikimokyklinio ugdymo tautinių mažumų kalba įstaigų ir bendrojo ugdymo tautinių mažumų kalba mokyklų tinklas išlieka tankiausias. Švietimo įstatyme taip pat nustatyta, kad bendrojo ugdymo ir neformaliojo švietimo mokyklos tautinėms mažumoms priklausantiems mokiniams sudaro sąlygas puoselėti tautinį, etninį ir kalbinį identitetą, mokytis gimtosios kalbos, istorijos ir kultūros. Bendrojo ugdymo ir neformaliojo švietimo mokykloje, kurios nuostatuose (įstatuose), atsižvelgiant į tėvų (globėjų, rūpintojų) ir mokinių pageidavimą, įteisintas tautinės mažumos kalbos mokymas arba mokymas tautinės mažumos kalba, ugdymo procesas gali būti vykdomas arba kai kurių dalykų mokoma tautinės mažumos kalba. Šiose mokyklose lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko kaip gimtosios kalbos mokymui. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, Lietuvoje yra 64 mokyklos, kuriose mokoma lenkų kalba, 26 – rusų kalba, o nuo 1994 m. veikia švietimo įstaiga, kurioje mokoma baltarusių kalba. 2013 m. pradėta įgyvendinti suvienodinta lietuvių kalbos mokymo programa tautinių mažumų mokyklose. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad tiek specialios įstatymo nuostatos, skirtos konkrečiai tautinėms mažumoms, tiek bendros nuostatos sudaro prielaidas užtikrinti tautinių mažumų teises garantuojančią švietimo sistemą.

Be to, primintina, kad per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje išplito šeštadieninės (sekmadieninės) tautinių mažumų mokyklos mažiau skaitlingoms tautinėms mažumoms. 2021 m. duomenimis, Lietuvoje veikė 46 šeštadieninės (sekmadieninės) mokyklos: keturios armėnų, trys baltarusių, viena estų, viena graikų, viena karaimų, dvi latvių, keturiolika lenkų, viena rumunų, keturios rusų, penkios totorių, keturios ukrainiečių, viena uzbekų, keturios vokiečių ir trys žydų. Šiose mokyklose mokosi apie 900 mokinių. Jie mokosi gimtosios kalbos, savo tautos istorijos, religijos, literatūros, muzikos ir kitų etninės kultūros dalykų. Tokia šeštadieninės (sekmadieninės) mokyklos programa skatina perteikti tautinės kultūros pagrindus, puoselėti ir saugoti tautinį savitumą[22].

Naujajame Tautinių mažumų įstatyme akcentuojamas tautinių mažumų mokymo kalbos, kuri yra oficiali Europos Sąjungos kalba, išskirtinumas. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, nuo 2019 m. mokyklos gali naudotis ir Europos Sąjungos šalyse parengtais ir išleistais vadovėliais gimtosiomis kalbomis, kurių mokoma Lietuvos tautinių mažumų mokyklose[23]. Suprantama, kad šiuo atveju tai taikoma tik mokykloms, kurių ugdomoji kalba yra lenkų.

Kaip minėta, daugiausia diskusijų kyla dėl tautinių mažumų mokyklų moksleivių valstybinės kalbos žinių lygio. Pasak Konstitucinio Teismo, valstybinės kalbos mokėjimas yra visaverčio piliečių dalyvavimo valdant valstybę prielaida ir būtina sąlyga, nes pagal Konstituciją lietuvių kalba, kaip valstybinė kalba, yra valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų viešosios raiškos ir bendravimo tarpusavyje bei su visuomenės nariais priemonė. Ji yra svarbus valstybingumo elementas, visus Lietuvos Respublikos piliečius vienijantis, valstybinę bendruomenę – pilietinę Tautą integruojantis veiksnys, nes užtikrina visiems valstybės piliečiams lygias galimybes dalyvauti valdant savo šalį, priimant valstybinės reikšmės sprendimus, taip pat teisę lygiomis sąlygomis stoti į valstybinę tarnybą[24]. Taigi, valstybinės kalbos mokėjimas yra būtinas kiekvienam piliečiui savo teisėms sėkmingai realizuoti. Labai panašiai yra konstatavęs ir EŽTT bei Latvijos Konstitucinis Teismas keliose Latvijos bylose (*Džibuti ir kiti prieš Latviją*, *Valiullina ir kiti prieš Latviją*): „priemonės, kurių ėmėsi Latvijos vyriausybė, siekdama padidinti valstybinės kalbos vartojimą mokyklose, buvo proporcingos ir būtinos, visų pirma siekiant užtikrinti švietimo sistemos vienovę ir pakankamą latvių kalbos lygį, kad gyventojai galėtų veiksmingai dalyvauti viešajame gyvenime“[25].

Pažymėtina, kad socialinėje ir ekonominėje srityje įgyvendinant regioninę tautinių mažumų politiką svarbu nepamiršti švietimo svarbos ir geriausių vaiko interesų principo, kad naujajai kartai būtų suteikta subalansuota kompetencijų pusiausvyra, leidžianti visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu išsaugant savitą tapatybę, gimtąją kalbą ir tradicijas.

22 Nacionalinė švietimo agentūra, *Lietuvos tautinių mažumų švietimo analizė* (Vilnius, Nacionalinė švietimo agentūra, 2022), 13.

23 Nacionalinė švietimo agentūra, *supra note*, 22: 58.

24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1917.

25 EŽTT 2023 m. rugsėjo 14 d. sprendimas byloje *Valiullina ir kiti prieš Latviją*, peticijos Nr. 56928/19, žiūrėta 2025 m. sausio 22 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14185; EŽTT 2023 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje *Džibuti ir kiti prieš Latviją*, peticijos Nr. 225/20, žiūrėta 2025 m. sausio 22 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-228839.

1.2.5. Tautinių mažumų dalyvavimas visuomeniniame gyvenime ir jų atstovavimas

Aktyvus ir veiksmingas tautinėms mažumoms priklausančių asmenų dalyvavimas visuomenės gyvenime, politinėje, socialinėje ar ekonominėje srityje, yra svarbus ir naudingas visai visuomenei. Tad valstybės vykdoma tautinių mažumų politika plačiąja prasme yra labai svarbi. Tautinių mažumų įstatyme nedviprasmiškos nuostatos dėl tautinių mažumų tarybos sudarymo ir kompetencijos ribų nustatymo, taip pat įstatyminė garantija dėl dalyvavimo bendrojo ugdymo taryboje, pilietinių ir politinių teisių ir laisvių įgyvendinimo akcentai (tiek dėl asociacijų, tiek dėl politinių partijų), galbūt pakartojantys kai kurių kitų įstatymų nuostatas arba nukreipiantys į kitus įstatymus, suteikia tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims simbolinę reikšmę, kad jie yra svarbūs šiai valstybei, visateisiai nariai, turintys tuos pačius tikslus, siekiantys aktyviai prisidėti prie savo valstybės ir visuomenės gerovės.

Patariamasis komitetas taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad veiksmingų platformų, kuriose būtų galima aptarti su tokiomis grupėmis susijusias problemas, prieinamumas gali ne tik skatinti pasitikėjimą tarp mažumų bendruomenių, bet ir padėti atvirai ir lanksčiai spręsti problemas, trukdančias naudotis teisėmis, ir taip skatinti visuomenės sanglaudą bei stabilumą. Diskusijose nereikėtų apsiriboti vien klausimais, susijusiais su tautinių mažumų kultūrų išsaugojimu ar finansavimo skyrimu, jos turėtų apimti visus plačiajai visuomenei, įskaitant tautinių mažumų bendruomenes, rūpimus klausimus.

Išvados

1. Po keturiolikos metų pertraukos priimtas Tautinių mažumų įstatymas, įsiterpęs į teisės sistemą, turi ne tik teisinę, bet ir simbolinę reikšmę: įtvirtintos tautinės tapatybės, tautinės mažumos, istorinės tautinės mažumos sąvokos.
2. Įstatymų leidėjas, nenustatydamas aiškių kriterijų, keliamų tautinei bendrijai, siekiančiai būti pripažinta tautine mažuma Lietuvoje, nepaaiškindamas sąvokų „turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius“ ir „tradiciškai gausiai gyvenantys“, palieka teisės spragas, dėl kurių ilgainiui ims kilti teisminiai ginčai. Dėl įvairių priežasčių migruojančios, naujai įsikuriančios tautinės bendruomenės ilgainiui ims puoselėti teisėtus lūkesčius būti pripažintos ir gauti statusą, įgyti joms priklausančias teises ir valstybės paramą, ypač jei įstatymų leidėjas nenustatys konkrečių sąlygų ir terminų.
3. Įstatymų leidėjas nereglamentavo topografinių ženklų tautinės mažumos kalba naudojimo „tradiciškai gausiai gyvenamose vietovėse“. Šią spragą *ad hoc* užpildo teismų praktika, kaip anksčiau buvo ir asmenvardžių rašymo asmens dokumentuose atveju, bet primintina, kad teismų praktikos formavimas neatleidžia įstatymų leidėjo nuo pareigos tinkamai reglamentuoti teisinius visuomeninius santykius.

4. Įgyvendinant tautinių mažumų politiką svarbu nepamiršti švietimo svarbos ir geriausių vaiko interesų principo, kad naujajai kartai būtų suteikta subalansuota kompetencijų pusiausvyra, leidžianti visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu išsaugant savitą tapatybę, gimtąją kalbą ir tradicijas.

Developments in the Legal Regulation of National Minorities

Mykolas Romeris University School of Law
Institute of Public Law
Prof. Dr. Edita Žiobienė
E-mail: ziobiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-02

Summary*. The Law on National Minorities, adopted in 2024, is not only beneficial for national minorities, but also for society as a whole, emphasising the importance of every citizen, meeting legitimate expectations and avoiding legal uncertainty. The legislator has established the basic concepts (national identity, national minorities, historical minorities), transposed the provisions of the EC Framework Convention on National Minorities, and harmonised the new law with the provisions of all other legal acts. The article analyses the new legal framework, identifies shortcomings and offers some recommendations. It emphasises that the possibility for the courts to fill gaps in the law does not exempt the legislator from the obligation to establish an appropriate legal regulation of the relevant relations by law within a reasonable time, in compliance with the Constitution.*

Keywords: *Constitution, rule of law, legitimate expectations, legal gap, national identity, minority rights, national communities, right to education.*

LIETUVOS TEISĖ

2024

Esminiai pokyčiai

Redaktoriai:
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė, Prof. dr. Vytautas Sinkevičius

Vykdančioji redaktorė
Dr. Kristina Kenstavičienė

Redakcinės kolegijos nariai:
Prof. dr. Virginijus Bitė
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės institutas)
Prof. dr. Saulius Katuoka
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas)
Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso institutas)
Doc. dr. Juozas Valčiukas
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės institutas)

Recenzentai:
Prof. dr. Lina Mikalonienė (Mykolo Romerio universitetas)
Doc. dr. Marijus Šalčius (Vytauto Didžiojo universitetas)

ISSN 2669-137X (spausdintas)
ISSN 2669-1388 (internete)

© Autorių kolektyvas, 2024
© Mykolo Romerio universitetas, 2024